

Význam informačního centra veřejné vysoké školy

Jiří POTÁČEK, Věra SVOBODOVÁ

Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně

potacek@mendelu.cz, svobodov@mendelu.cz

INFORUM 2004: 10. konference o profesionálních informačních zdrojích

Praha, 25. - 27.5. 2004

Abstrakt. *Efektivnost informačního centra na vysoké škole se posuzuje z hlediska poskytovaných služeb a podle množství nabízených informačních zdrojů. Vynaložené náklady na provoz musí být kompenzovány přínosy ve vědě a pedagogice, ale také ve studijních výsledcích. Výsledky vědy a výzkumu jsou přímo závislé na přístupu k informacím a lze je většinou i hodnotově vyjádřit. Studenti, kteří si zvyknou využívat služby informačního centra při studiu, budou požadovat přístup k informačním zdrojům i v praxi. To vyvolává potřebu spolehlivých a kvalitních dodavatelů klasických i elektronických informačních zdrojů. Investice vložené do budování univerzitních informačních center mají strategickou úlohu a vracejí se celé společnosti i jednotlivcům. Náklady lze snížit také uzavíráním konsorcií. Přínosy se projevují přímo i nepřímo a ve vyčíslitelných i nevyčíslitelných hodnotách.*

1. Úvod

Mnoho se v posledním desetiletí změnilo v politické i hospodářské sféře, mnoho se změnilo v přístupu k formám vlastnictví a v mnohém se mění i význam informací, a to jak v pojetí komerčním, tak i nekomerčním. Každopádně se však informace stala zbožím. Ekonomický pohled se dnes dostává do popředí ve všech odvětvích a informace se tak mohou stát i strategickým materiálem. Být informován, mít nejaktuálnější informace, mít pohotový a rychlý přístup do konkurenčního prostředí – to jsou požadavky, bez nichž nelze řešit a rozhodovat složité problémy v nejrůznějších situacích. Nejde však jen o problematiku ekonomickou, kde jde o podporu podnikání. Je třeba neustále sledovat vývoj v technických, přírodovědných a dalších humanitních oborech, zejména když potřebujeme v příslušném oboru rozvíjet určité disciplíny, věnovat se odbornému a vědeckému výzkumu a také vychovávat příslušné odborníky.

Také informační výchova na vysokých školách se stává nezbytnou součástí výuky, aby špičkoví odborníci byli vybaveni teoretickými i praktickými znalostmi, jak a kde vyhledávat informace, jak je zpracovávat a využívat. Najít potřebné relevantní informační zdroje, nenechat se zahltnout přemírou redundantních a bezcenných informací, to musí být základní schopnost informačně gramotného odborníka.

2. Vývoj informační výchovy

Přestože nutnost předávání informací vznikla již v pravěku, teprve vznik písma a následně vynález knihtisku byly důležité mezníky v předávání informací. Informační výchova se prakticky omezovala na klasickou gramotnost – tj. naučit se číst a psát a tím získávat přístup k informacím. V našich krajinách se pak za panování Marie Terezie stala povinnou školní docházka a tím získávání základní gramotnosti.

Teprve v devadesátých létech dvacátého století se však vytvořily podmínky pro výchovu informačně gramotných lidí v dnešním pojetí, kdy nestačí jen znalost číst a psát, ale informačně gramotným občanem je ten, který je schopný využívat informační zdroje, informační a komunikační technologie pro zvýšení efektivity práce i života a v neposlední řadě je vybaven i jazykově, aby dokázal komunikovat v celosvětové informační síti.

V posledních pěti letech díky Konceptci státní informační politiky ve vzdělávání podle Usnesení vlády č. 525/1999 získala výchova informačně vzdělaných odborníků náležitou podporu. Nestačí nám dnes ani základní psací a tiskové prostředky. Základním komunikačním prostředkem se stal internet a počítače, bez nichž se nejen student, ale ani odborník v jakémkoliv oboru, tím spíše podnikatel nebo pedagog či vědecký pracovník nemůže zařadit mezi srovnatelné profesní odborníky. Je pravda, že informační exploze dotlačila mnoho lidí v různých oborech, aby se stali samouky, kteří se pracně učili základy práce s počítači, obtížně hledali pomoc spolupracovníků nebo svých známých, aby jim pomohli zvládnout práci s počítači na sítích a vyhledávat něco na internetu. Tudy však cesta nevede, efektivnost takové činnosti je velmi nízká, nehledě k tomu, že tímto způsobem získávané informace nemusí být ty, které jsou podstatné a důležité.

Zejména vysoké školy tak dnes stojí před důležitým úkolem, aby zavedly informační výchovu studentů – ne však pouze jako zvládnutí práce s počítači a jejich softwarovým vybavením, ale především jako nástroje pro vyhledávání a zpracovávání informací. Výchova vysokoškolsky vzdělaných odborníků se nyní nemůže omezovat pouze na příslušnou odbornost, ale také na schopnost orientovat se v celosvětových informačních sítích a odtud čerpat aktuální informace.

3. Informační centrum vysoké školy – místo pro vyhledávání informací

Vysokoškolská výuka zaznamenává v posledních letech určitou transformaci, která spočívá ve zvýšení důrazu na samostatnou práci studentů. Snižuje se počet hodin přímé výuky a zvyšuje se podíl hodin samostudia. Vysoké školy proto budují vedle klasických knihoven a studoven i informační centra, kde jsou nabízeny další knihovnicko-informační služby.

Studium v dřívější době, prakticky na všech stupních, spočívalo ve zvládnutí učební látky, která byla vytištěna v učebnicích a dalších studijních textech. Pedagog tyto tištěné texty přednášel, komentoval, doplňoval slovním výkladem a zdůrazňoval význam určitých kapitol. Současné studium však s tímto jednoduchým modelem nevystačí. Nejde o módnost ani modernost, ale o bezpodmínečnou nutnost, aby studenti získávali sami další doplňující zdroje ze široké nabídky klasických i elektronických informačních zdrojů. Přístup k těmto zdrojům zabezpečuje právě informační centrum, které se stává místem pro vyhledávání, v některých případech i pro předběžné nebo finální zpracovávání informací.

Vysokoškolské informační centrum musí nabízet nejen studentům, ale především pedagogům, odborným a vědeckým pracovníkům, případně i dalším zaměstnancům komplexní informační služby, a to

- přístup ke klasickým informačním zdrojům ve volném výběru, s následnou možností kopírování nebo skenování vybraných potřebných částí těchto dokumentů,
- přístup k místním elektronickým zdrojům (elektronickým knihám, elektronickým časopisům, databázím, katalogům, normám, firemním informacím, legislativním dokumentům),
- přístup ke vzdáleným elektronickým informačním zdrojům – prostřednictvím internetu nebo na základě licenčních podmínek samostatně uzavřených nebo konsorciálních,
- studijní místa vybavená počítači na internetu, licenčním software pro zpracování dokumentů,

- meziknihovní a mezinárodní meziknihovní výpůjční služby a systém document delivery,
- operativní tiskové služby v černobílém a barevném provedení.

4. Přínosy univerzitního informačního centra

U současných aktivit se vždy sleduje efektivnost, tj. jak jsou vynaložené náklady vyváženy odpovídajícími přínosy. Pokud se týká nákladů, je jejich vyčíslení jednoznačné a jasné. Nakupujeme knihy, platíme předplatné časopisů, platíme za elektronické verze časopisů, databází, finančně se podílíme na konsorciálních přístupech. Rovněž náklady, které někdy zahrnujeme do režii, jako elektrická energie, vytápění, provoz budov, mají svou finanční hodnotu. Všechny tyto náklady jsou sledovatelné podle faktur a lze je ročně přesně vyčíslit. Poněkud obtížnější je již vyjádření přínosů. Jak kvantifikovat přínosy v oblasti, která se nedá objektivně číselně vyjádřit. Je nutno hledat některá kritéria, kterými se posoudí jak ovlivní větší množství disponibilních informací nebo pohotovost a rychlost jejich přístupu výzkumnou a vědeckou, případně i pedagogickou činnost. Jak se projeví kvalitní technické vybavení studijních prostorů na kvalitě studia nebo ve vybavení studentů pro praktický život.

Přínosy je nutno vidět ve dvou pozicích, a to jako přibližně finančně vyjádřitelné a pak ty, které lze posuzovat jen nepřímo z toho, co přinášejí jiným subjektům nebo v jiných projevech.

Přímo můžeme matematicky vypočítat například využitelnost **databází**. Jestliže za určitou databázi zaplatíme roční poplatek, sledujeme statisticky počet přístupů nebo množství získaných dat. Z toho vychází konkrétní výsledek, kdy zjistíme, jaká náklady musíme vynaložit na získání jednoho přístupu nebo určitého množství souborů.

Znáznorněno na konkrétních příkladech:

Počet oprávněných uživatelů na MZLU v Brně je menší než 7000, autorizace vstupu je dodavateli poskytována podle IP adres, a to na všechny PC univerzity včetně detašovaných pracovišť. Počet vědeckých a pedagogických pracovníků je cca 580. Nejčtenějšími a nejpokrokovějšími uživateli, kteří okamžitě přijímají a využívají nové metody práce, mezi které EIZ bezesporu patří, jsou však studenti doktorského studia.

Blackwell Synergy

Univerzita je součástí konsorcia pro přístup do kolekce STM (Science, Technics and Medicine) vydavatelství Blackwell. Kolekce nabízí celkem 338 titulů, z toho asi 120 se přímo týká zemědělství, lesnictví, potravinářství, genetiky a přírodních věd. Podmínky přístupu do elektronické verze jsou obvyklé jako bývají u konsorcií pro vstup do plných textů časopisů, což je zachování současného objemu tištěného předplatného, garantování meziročního nárůstu v ceně a zaplacení poplatku za přístup. Za první tři měsíce r. 2004 naši uživatelé vstoupili do databáze celkem 1.109 krát a provedli 1.220 vyhledávacích dotazů. Výsledkem bylo stažení 1.920 plnotextových článků. Pokud sledujeme využívané tituly, v první nejvyužívanější dvacítku bylo 14 titulů, které univerzita v písemné verzi nepředplácí. Při kalkulaci ceny jednoho staženého záznamu můžeme vycházet buď ze součtu ceny za tištěné předplatné časopisů a poplatku za přístup, nebo předpokládáme, že tištěné předplatné bychom platili stejně a vycházíme jen z poplatku za přístup do kolekce. V prvním případě by cena jednoho staženého plného textu článku vycházela na 48,30 Kč a ve druhém na 10,55 Kč a to bez ohledu na rozsah počtu stran.

Science Direct

Přístup do Science Direct vydavatelství Elsevier patří mezi nejcennější, ale také nejnákladnější zdroje plných textů. Kromě konsorciálního poplatku je možné připlatit ještě poplatek za vstup do plné kolekce časopisů. V roce 2003 vstoupili naši uživatelé do této služby 5.562 krát, provedli 8.594 dotazů a získali 14.714 plných textů článků. Cena za článek při započtení všech poplatků vychází 68,37 Kč, pokud bychom vynechali předplatné za odebírané tištěné časopisy, pak by náklady na jeden článek činily 6,42 Kč.

Web of Science

Podle statistiky je MZLU v Brně na 6. místě v počtu přístupů, a to z 28 členů konsorcia. Na prvních místech jsou velcí uživatelé jako Akademie věd ČR, Univerzita Karlova a Masarykova univerzita, Univerzita Palackého v Olomouci, ale také Jihočeská univerzita. Počet přihlášení za rok 2003 činil 5.458, počet dotazů byl 26.311 a počet zobrazených záznamů 164.440. Měsíčně se přihlásilo do Web of Science 455 uživatelů, na jedno přihlášení se provedlo 4,82 dotazů a prohlédlo se 35,62 záznamů. Cena za jedno přihlášení tak činila v r. 2003 cca 60,- Kč, za prohlédnutí jednoho záznamu 2,- Kč.

Další významné poskytování informačních zdrojů v Informačním centru je **v oblasti výměnných služeb** (MVS a MMVS) s využitím elektronické komunikace: Při cenách VPK 2 Kč za 1 stranu a u Subito za článek s rozsahem do 20 stránek 3 EUR, s příplatkem za každou další stranu 0,10 EUR (naprostá většina článků však svým rozsahem nepřekračuje stanovených 20 stran), nabízí se srovnání s dalšími službami. Např. cena jednoho článku přes službu INGENTA se liší podle vydavatele časopisu, např. vydavatelství Blackwell nabízí svůj článek za 38,22 \$ (1030 Kč), CAB Publishing za 38,87 \$ (1050 Kč) a Urban a Fisher za 28,81 \$ (780 Kč), plus poštovné. Tady je vědecký článek zbožím a cena je stanovena tak, aby pokryla všechny náklady od vydavatele po zprostředkovatele, včetně potřebného zisku všech zúčastněných v obchodním řetězci.

Posouzení, zda výše vynaložených nákladů je adekvátní obdrženým informacím, je ovšem také subjektivní. Někdy jediná informace, na jejíž získání bylo třeba vynaložit několik desítek tisíc korun mohla přinést zásadní změnu projektu nebo výzkumu, případně ušetřit vysoké náklady na řešení problému, kterým už se někdo dříve zabýval a zjistil negativní výsledek. Nelze tedy vždy konstatovat, že získávání informací je drahé.

V době, kdy existovaly pouze absenční **vypůjčky**, bylo snadné zjistit, kdo si kterou publikaci vypůjčoval, kolik bylo vypůjček, kolik čtenářů a kolikrát za rok si půjčovali. I když vypůjčka ještě neznamovala, že publikace byla využívána, dalo se usuzovat o potřebnosti konkrétního titulu. Po zavedení volného výběru v knihovnách není prakticky možné zjistit, kdo si kterou publikaci z regálu vzal, studoval či jen si ji prohlížel. Ani četnost prezenční vypůjčky nelze zjistit, protože někdo knihu vrátí na původní místo, odkud si ji hned vezme další čtenář, jiný ji zase ihned odloží na určené místo pro zpětné zařazení. A jak zjistit u časopisu, který z článků byl předmětem výběru, to už vůbec nelze. Větší možnost sledování se však naskýtá u elektronické formy publikace, kde se dá snadněji zjistit počet přístupů k určitému souboru.

Ani jiná kritéria, která se zdají být vysoce objektivní, nemusí vůbec objektivnost splňovat. Příkladem může být **Impact factor**, který se užívá často pro hodnocení

vědecké práce. Předpokládá se, že citovanost vědce a jeho prací ve významných sledovaných časopisech, je měřítkem jeho úspěšnosti. Prováděná citační analýza vychází ze základního dokumentu **Science Citation Index** (SCI), jehož součástí je **Journal Citation Reports** (JCR), který obsahuje soubor statistických údajů podávajících informace o tom, jak často jsou časopisy citované, kolik článků bylo publikováno, jak často a jaký je průměrný počet citací jednotlivých článků. Tento údaj umožňuje zjistit i dopad (impakt, informační hodnotu) jednotlivých časopisů.

Jaká je však objektivnost těchto údajů. Nikde se neuvádí, zda se jedná o citaci s kladným či záporným obsahem. Bude-li tedy někdo chtít být čteněji citován, může publikovat nějaký „pseudovědecký“ článek s pochybným obsahem a většina významných odborníků bude vzápětí reagovat a pochybovat o věrohodnosti nebo Používání Impact factoru také není vhodné pro hodnocení prestiže časopisu pouze v jednom období. Vždy je vhodné sledovat víceleté období, aby se eliminovaly výrazné kladné i záporné odchylky. Science Citation Index (SCI) má jistou nevýhodu také v tom, že uvádí pouze autora, který je uveden na prvním místě, a to při seřazení autorů podle abecedy může vyřadit z citovanosti významného autora nebo celou řadu spoluautorů.

Přínosy z využívání databází lze vidět i **ve vysokoškolské výuce**. Jsou to třeba databáze monitorující určité oblasti ekonomického charakteru (podniky). Ve výuce ekonomických předmětů mohou být použity reálné údaje z databází při zadávání úkolů, kdy jsou srovnávány určité parametry nebo prováděno hodnocení. Je to užitečnější než vymýšlet fiktivní údaje. Studenti se tak vzdělávají na skutečných datech, což má význam i pro následný praktický život. Poznají tak nejen existující informační zdroje, ale dokážou se v nich orientovat a využívat je.

4. Závěr

Význam vysokoškolského informačního centra je nutno vidět z relativně širokého pohledu a také časového nadhledu. Vysoká škola vychovává špičkové odborníky. Pro současné třístupňové studium (bakalářské, magisterské, doktorské) je bezpodmínečně nutné informační zázemí. Knihovnicko-informační centra se stávají i předmětem sledování v pravidelných výročních zprávách veřejných vysokých škol, kde se uvádí v samostatné kapitole

- Doplňování knihovního fondu
- Dostupnost elektronických informačních zdrojů (internet – intranet
- Zabezpečení knihovnicko-informačních služeb
- Elektronické služby pro VŠ
- Vzdělávání a výchova uživatelů
- Pracovníci – kvalifikační struktura, celoživotní vzdělávání

V tabulkové části ještě další podrobné údaje:

- Přírůstek knihovního fondu za rok*
- Knihovní fond celkem*
- Počet odebíraných titulů periodik: fyzicky, elektronicky (odhad)*
- Otevírací doba za týden¹ (fyzicky)*
- Počet absenčních výpůjček*
- Počet uživatelů*
- Počet studijních míst*
- Počet svazků umístěných ve volném výběru*

Střední školy naučí studenty studovat z učebnic, velmi málo pak z jiných zdrojů. Úkolem vysoké školy je však naučit studenty využívat široké spektrum informačních zdrojů, a to jak klasických, tak elektronických. Proto jsou na vysokých školách

budována informační centra, na jejichž vytvoření a provoz musí být vynakládány nemalé náklady. I když studenti nevyužívají nabízené zdroje stoprocentně jen pro účely výuky, učí se s nabízenými zdroji pracovat, vyhledávat i ze zahraničních pramenů, tím zvyšují svou jazykovou vybavenost a komunikační schopnosti. Informační centrum plní také úlohu základní podpory vědecké výchovy v doktorském studiu a pro výzkumnou a vědeckou činnost uskutečňovanou na vysokých školách.

Vysokoškolské informační centrum má však také úlohu externí. Podle zákona 257/2001 Sb. je vysokoškolská knihovna s informačním centrem registrována jako veřejná knihovna, plní své poslání i vůči odborné veřejnosti. Jelikož shromažďuje významné dokumenty z odborného profilu, který je předmětem výuky, nakupuje nejnovější publikace, předplácí řadu významných tuzemských i zahraničních periodik, má přístup k velkému množství vlastních, konsorciálních a dalších elektronických zdrojů – je významným zdrojem i pro externí uživatele. Lze shrnout, že informační centrum veřejné vysoké školy má vysoký význam nejen pro příslušnou vysokou školu, ale má dosah mnohem širší a efektivnost jeho provozu ve vyčíslitelných i nevyčíslitelných hodnotách představuje významné společenské přínosy.

Kontakt na autory:

Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 61300 Brno, Zemědělská 1
tel. +420 545 132 678, +420 545 135 041, fax +420 545 135 008